

ОХРАНКА VS СПІЛКА: ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КОНТЕКСТІ БОРТЬБИ З УКРАЇНСЬКОЮ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЮ СПІЛКОЮ РСДРП У 1905 — СЕРПНІ 1906 рр.

Українська соціал-демократична спілка (УСДС) утворилася внаслідок розколу Революційної української партії (РУП) і незабаром увійшла до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Вона розгорнула систематичну роботу перш за все серед селян і сільських робітників, спрямовану на захист їхніх економічних інтересів за допомогою страйкового руху. У боротьбі жандармів з Спілкою в період першої російської революції можна виділити три етапи. У статті охарактеризована боротьба жандармів з УСДС на першому етапі, в 1905 — серпні 1906 року, правоохоронці мали значні емпіричні дані про діяльність соціал-демократичного союзу, однак не мали чіткого уявлення про роль цієї організації в революційному русі; вони плуталися в назві цієї організації, називаючи то вигаданою «Стелкою», то з присмаком «польської інтриги» — «Спулкою». Правоохоронці ототожнювали УСДС з Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), яка також зосередила свою діяльність серед сільського населення. Влітку 1906 р. в українських губерніях Романівської імперії розгорнувся масовий організований рух селян і сільських робітників під керівництвом осередків УСДС, що стало повною несподіванкою для державних органів царизму. Не маючи достатніх даних про діяльність Спілки, правоохоронці вдалися до арештів осіб, що належали до її організації. Однак обшуки і арешти, проведені 18 серпня 1906 року, завдали шкоди насамперед українським політичним партіям — Українській демократично-радикальній партії (УДРП) і УСДРП. Наслідком помилки охранки стало закриття першої щоденної всеукраїнської ліберально-демократичної газети — «Громадська думка». Керівний орган УСДС і місцеві соціал-демократичні організації залишилися в цілому неушкодженими.

Ключові слова: Особливий відділ Департаменту поліції, охранка, жандарми, обшуки, арешти, Українська соціал-демократична спілка РСДРП, Спілка, «Громадська думка».

Українська соціал-демократична спілка утворилася напередодні першої російської революції. Унаслідок розколу, який відбувся наприкінці грудня 1904 р. (на початок січня 1905 р. за н. с.) на так званому «невідбутому II з'їзді» марксистської Революційної української партії (РУП), з останньої вийшли прихильники тісної співпраці з Російською соціал-демократичною робітничою партією (РСДРП). Це були діячі Закордонного комітету РУП, переважно автономісти М. Меленевський, П. Канівець, П. Крат, М. Ткаченко та інші, що обстоювали входження української соціал-демократії в російську марксистську партію на автономних засадах. Автономістів підтримували представники меншовицької Організаційної комісії та переважно більшовицького за складом

ЦК РСДРП, а меншовик І. Біск здійснив низку заходів, спрямованих на реалізацію їхніх планів. 31 грудня 1904 р. (13 січня 1905 р. за н. с.) «закордонці» прийняли рішення про вихід із РУП і створення соціал-демократичної групи, що незабаром отримала назву Українська соціал-демократична спілка. Через місяць, 2 (15) лютого 1905 р., УСДС увійшла до складу РСДРП на автономних засадах і надалі тісно співпрацювала з меншовицькою фракцією цієї партії. В добу революції Спілка пройшла еволюцію від невеликої партійної групи до потужного соціал-демократичного союзу РСДРП, який поширював свій вплив на п'ять українських (Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська і Полтавська) та деякі суміжні території Бессарабської та білоруської Могилівської губерній Російської імперії [47; 49; 50-52]. Зазначена трансформація УСДС відбувалася в процесі нелегальної діяльності та в гострому протистоянні з таємною поліцією царизму.

В історичній науці значна увага приділяється наполегливій та безкомпромисній боротьбі царської охоранки з політичними партіями та громадськими організаціями, які ставили за мету повалення існуючого в Російській імперії суспільного ладу. Зазначеній проблемі присвячена велика кількість наукових видань [48, с.497-515]. Однак, діяльність правоохоронних органів царизму, спрямована проти Української соціал-демократичної спілки РСДРП у 1905-1907 р. поки що не знайшла належного висвітлення в науковій літературі. Відтак, метою цієї статті є з'ясування обставин протидії жандармських установ царизму діяльності Української соціал-демократичної спілки РСДРП у добу першої російської революції.

Боротьба охоранки з УСДС у 1905-1907 рр. розгорталася в контексті переслідування учасників революційного руху. Таємній поліції не вдалося відразу скласти адекватну картину про місце та роль різних політичних організацій у суспільному житті. По мірі нагромадження інформації та досвіду діяльність жандармів ставала успішнішою. Зазначені міркування цілком стосуються протидії правоохоронців Спілці. Враховуючи ступінь поінформованості таємної поліції та інтенсивності проведення нею оперативно-розшукових заходів щодо УСДС, можна виділити три етапи в її боротьбі з цією організацією. Перший етап можна умовно назвати «Спілка incognita»; він тривав із січня 1905 по середину серпня 1906 р.; попри зростаючі активність та вплив спілчанських громад, органи таємної поліції демонстрували слабкий аналіз їхньої роботи та вкрай недостатню активність оперативно-розшукових заходів. Другий етап можна умовно назвати «усе – Спілка». На ньому жандарми, не маючи достовірних даних про УСДС, підозрювали представників різних політичних партій у приналежності до неї. Цей етап розпочався з обшуку та арештів у редакції української ліберально-демократичної газети «Громадська думка» та тривав до січня 1907 р. У зазначений час, у процесі оперативно-розшукової роботи, жандарми здійснювали «пізнання» цієї громади; вони проводили масові арешти активістів всляких політичних організацій, звинувачуючи їх у приналеж-

ності до Спілки. Водночас, завдяки перлюстрації кореспонденції та виявленні при арешті провідних спілчанських діячів адрес для листів, посилок та явок, партійних документів, у таємної поліції складалися адекватніші уявлення про структуру, форми та методи діяльності цієї організації. На цьому етапі охрнка стала активніше використовувати таємних агентів для отримання інформації про УСДС. Третій етап – «натиск на Спілку» – розпочався 18 січня 1907 р. та тривав до закінчення революції – по 3 червня 1907 р. Початкова та кінцева хронологічні межі цього етапу – це дні проведення ліквідацій у справі УСДС – масових обшуків і арештів спілчан. У січні 1907 р. проведено зміни в структурі Особливого відділу ДП і запроваджено його спеціалізацію по партіях; структурна складова РСДРП – Спілка, нарівні з партіями, «заслужила» на спеціальну увагу. На цьому етапі здійснювалася системна оперативно-розшукова діяльність установ таємної поліції, яка характеризувалася збиранням даних зовнішнього та внутрішнього спостереження, перлюстрацією кореспонденції, проведенням масових арештів, дізнань, ув'язнень та адміністративних (без рішення суду) заслань спілчан у віддалені регіони Російської імперії, а також передачею матеріалів дізнань у судові установи. Остання дата, крім того, знаменує час розпуску II Державної думи та початок доби реакції. Кінець революції збігся з активними заходами охрнки, спрямованими проти Спілки: арештом кількох видних членів ГК, його друкарні та місцевих партійних активістів. У цій статті ми охарактеризуємо перший етап протистояння таємної поліції зі Спілкою.

З початком першої російської революції у Російській імперії УСДС активізувала свої дії, спрямовані на доставку контрабандним шляхом видрукованої за кордоном нелегальної літератури [6, арк.3; 7, арк.5-6; 8, арк.328, 339-340; 36, арк.18, 18зв.; 37, арк.1, 14, 14зв.; 38, арк.4; 39, арк.2, 5, 5зв.; 41, арк.1, 7, 7зв. 8]. Жандарми встановили емпіричні факти агітаційно-пропагандистської та організаторської роботи Української соціал-демократичної спілка у 1905 р. переважно серед селянства Київської [2, арк.39, 39зв.; 12, арк.47, 47зв.; 32, арк.162зв., 183, 183зв., 210, 210зв., 213, 213зв., 214, 229, 229зв., 230, 241, 241зв., 264, 266, 282зв. 307, 307зв., 308, 314, 314зв., 320, 321зв., 335зв.], Подільської [33, арк.56; 30, арк.5], Волинської [34, арк.68-69 зі зв., 422, 423, 424 зі зв.; 35, арк.33-35 зі зв.; 40, арк.4], Полтавської [25, арк.12, 13, 21, 65, 68, 93, 93зв., 100, 143; 26, арк.33, 95, 248, 259, 269, 294, 307, 325, 327, 328, 365, 367; 27, арк.1, 238-238зв., 450, 453, 477, 477зв.], Чернігівської [22, арк.1, 1зв.; 42, арк.22, 23, 23зв.; 43, арк.6зв.; 44, арк.10-16] та Херсонської [28, арк.158; 31, арк.1-2 зі зв.] губерній. Однак зазначена діяльність не отримала системного аналізу як з боку губернських жандармських управлінь, охоронних відділень, так і з боку Особливого відділу Департаменту поліції МВС.

Водночас у поле зору жандармів потрапили окремі перлюстровані листи, що стосувалися Спілки. І хоча в них відбивалася важливі факти, що стосувалися цієї організації, зокрема форму-

вання місцевих спілчанських осередків, проте вони не отримали подальшої розробки [17, арк.78зв.]. Так, Департамент поліції зацікавив Статут селянської організації, вилучений при обшуку одного з чільних діячів УСДС П. Канівця [22, арк.1, 1зв.], який циркулярно був розісланий губернаторам, градоначальникам та обер-поліцейстерам [9, арк.320, 320зв.; 19, арк.1, 1зв.]. Статут передбачав утворення у селах селянських комітетів для організованої боротьби за відстоювання своїх економічних інтересів та для збройної боротьби з урядом. Про зв'язок селянських комітетів зі Спілкою, який не помітили жандарми, засвідчувала настанова надсилати кореспонденції в партійну газету «Правда» з інформацією про стан справ у селі, про селянську організацію та про «боротьбу з гнобителями» [9, арк.320зв.].

В руки жандармів потрапляли матеріали меншовицьких партійних форумів за участю представників Спілки – конференції партійних працівників у Женеві (квітень 1905 р.) [45], Установчої конференції південних меншовицьких організацій (серпень-вересень 1905 р.) [10, л.1; 11]. Однак УСД Спілка для охоранки зашифрована «річчю в собі», невідомою, а відтак – такою, що не складала певної небезпеки.

У руки Департаменту поліції агентурним шляхом потрапив лист із Києва в Санкт-Петербург за підписом «твоя К.» від 13 січня 1906 р., адресований сестрі відомого діяча РСДРП Ю. Мартова М. Цедербаум. У ньому містилася цінна інформація про соціал-демократичний рух і, зокрема про діяльність Спілки. Проте, його розшифрування для фахівця з таємної поліції виявилось проблематичним, про що засвідчує наступна цитата, яку передаємо мовою оригіналу: «Интересна организация Спиаки (или Стелки). Народу мало, но люди все прелюбопытные и очень умелые...» [2, л.67]. Отже, і реальна Спілка, і неіснуюча «Стелка» виявилися однаково маловідомими для охоранки організаціями.

27 січня 1906 р. Департамент поліції звернув увагу начальника Київського охоронного відділення на те, що якась організація, що «займається поширенням малоросійської, вірогідно нелегальної літератури» користується адресом «Київ, Хрещатик 36, Зуболікувальна школа Жука» [16, арк.1, 2]. Насправді цю адресу тривалий час використовувала Українська соціал-демократична спілка. Однак, відповідь начальника Київського відділення охоранки, ротмістра О. Єрьоміна (останнього характеризують як видатного діяча таємної поліції [48, с.97, 105-109]), в Особливий відділ ДП, датована березнем 1906 р., засвідчувала про низький рівень його обізнаності у справах УСДС. Чиновник таємної поліції стверджував, що «поширенням серед селян нелегальної літератури на малоросійській мові займається переважно Українська революційна партія» [16, арк.4]. Прикметно, що О. Єрьомін не знав, що згадана партія вже третій місяць використовувала нову назву – Українська соціал-демократична робітничка партія. Серед активістів згаданої партії він називав діячів УСДРП Д. Антоновича, А. Гука, С. Омецінського, М. Троцького, В. Чехівського та деяких

інших, однак зараховував до них також співробітників Спілки П. Розмировича та О. Скриннікова [16, арк.4, 4зв.]. Свідченням некомпетентності жандармського чиновника слугує наступна фраза з донесення: «Останнім часом місцевий комітет Російської соціал-демократичної робітничої партії в питанні про пропаганду серед селян увійшов в угоду з Українською революційною партією (Спілкою) і діє в селі через останню» [16, арк.4зв.]. Отже, навесні 1906 р. охрнка помилково ідентифікувала РУП (УСДРП) зі Спілкою, хоча остання була складовою частиною РСДРП і спрямовувала значні зусилля на роботу серед селянства.

Керівний орган УСДС, Головний комітет, провадив жваве листування з місцевими спілчанськими громадами. Частина респонденції потрапляла в руки охрнки завдяки системі перлюстрації листів. Так, особливий відділ ДП повідомляв 26 травня 1906 р., що «секретар Циганка» надіслала з Києва в Жмеринку, Фастів, Вальков (насправді – в Васильків – О. Ф.) і Білу Церкву чотири листи. Керівний орган таємної поліції не зазначав, яка організація провадить листування, але наказував з'ясувати особистість адресанта цих та згаданих у них осіб, їхню діяльність і зв'язки та про з'ясоване доповісти. Акцентувалася увага на необхідності в'яснення обставин із можливою покупкою організацією 50 браунінгів у м. Жмеринка Подільської губернії [20, арк.403, 403/І]. Прикметно, що фахівці з Особливого відділу ДП не звернули увагу на слова «Циганки»: «Ми (спілка) можемо взяти все» (малася на увазі згадана зброя – О. Ф.). Зрозуміло, що зазначене слово – «спілка» – поки що залишалось незрозумілим для діячів таємної поліції та залишилось ними непоміченим.

Так само, листи від 9 червня за підписом «Богдана» та «Петра», а, насправді – члена ГК УСДС І. Кірієнка, надіслані в Ржищів «пану Зінгаренку для Зямі» та Васильків Київської губернії «пану Дизику» не пов'язувалися жандармами зі Спілкою. В них йшлося про відрядження партійних працівників з метою ведення соціал-демократичної роботи та підшукування для них певного місця працевлаштування. Діячі охрнки звернули увагу на те, що «пану Дизику» писала також «секретар Циганка», проте, до якої організації належали вказані особи, вони не зазначали [3, л.323, 323об.].

Навіть через півтора роки після початку роботи Української соціал-демократичної спілки, вона залишалася «невідомою» для охрнки. Попри чисельні факти, які засвідчували про її діяльність, жандарми виявляли безпорадність. Для ілюстрації цієї тези наведемо дані з документу, складеного у Департаменті поліції. Віце-директор цієї установи Пешков, на основі даних закордонної агентури (! – О. Ф.), 10 серпня 1906 р. повідомляв начальнику Київського охоронного відділення, що «інженер-технолог Василь Петрович Мазуренко посилено працює в селянській соціал-демократичній організації, відомій під назвою «Спілка» (очевидно Спудка) і з успіхом веде агітацію в Південно-західному краї» [18, арк.226]. Зазначений документ дуже показовий у кількох аспектах. По-перше, він засвідчує, що УСДС добилася звершеня

у соціал-демократичній праці, на що вказувала закордонна аген-тура, проте сама організація залишалася незною для жандар-мів, які плуталися в її назві. По-друге, ймовірна «Спулка» могла відбивати побоювання існування «польської інтриги» в Південно-західному краї, привид якої ще надихав діячів Департаменту поліції на роботу. Цікаво, що на фоні такої слабкої поінформованості, таємна поліція вирішила розправитися з цією соціал-демократичною громадою.

Історичні джерела не вказують, що послужило безпосереднім приводом до нанесення «удару по Спілці». Однак причини наступу таємної поліції зумовлювалися тим, що влітку 1906 р. в українських губерніях Російської імперії розгорнувся масовий організований рух сільськогосподарських робітників і селян і все вказувало на те, що збурений він був, головним чином, «незною» Українською соціал-демократичною спілкою. Ці організовані велелюдні виступи виявилися неприємною несподіванкою для представників російської адміністрації в українських губерніях і жандармів.

Початок системній боротьбі з Українською соціал-демокра-тичною спілкою РСДРП таємна поліція поклала 18 серпня 1906 р. Однак, у цьому місці статті можна виголосити «оду помилці», оскільки перша велика антиспілковська акція виявилася вкрай невдахою. Діалектичний підхід до процесу пізнання у цьому ви-падку полягав у тому, що помилка стала першим кроком, вона окреслила тупикові варіанти в пошуку та визначила шляхи по-дальшого вивчення проблеми жандармами. Проте, в ході багато-місячного слідства, з порушенням визначених законом термінів, правоохоронці поступово, шляхом проб і помилок, вибудовували власні, більш адекватні уявлення про цю «таємничу Спілку».

Отже, 18 серпня, як засвідчує шифрована телеграма поміч-ника начальника Київського охоронного відділення М. Кулябка на ім'я директора Департаменту поліції [5, л.125-125 с об.], а зго-дом – і його поширена доповідь за № 2727 від 2 вересня 1906 р. [4, л.3-7 с об.], проведено «ліквідацію» керівництва УСДС. Проте означений документ є яскравим симбіозом непоінформованості, некомпетентності та гарячого бажання розправитися з органі-зацією, що доставляла скільки клопоту. У телеграмі зазначалися причини таких оперативно-розшукових дій – потужна агітаційно-пропагандистська діяльність, зокрема, поширення відозв та бро-шур серед сільського населення, з метою влаштування масових безладів, непокори та протидії закону. Об'єктом дій охоранки, як засвідчує телеграма, стала насправді неіснуюча «селянська гру-па Української соціал-демократичної робітничої партії спілка». З метою ліквідації нереального «центрального бюро названої пар-тії», жандарми провели обшук в редакції української ліберально-демократичної газети «Громадська думка». Остання без належних на те підстав називалася «головним розсадником революційної пропаганди в селах і центром, що об'єднує діяльність як членів міс-цевого комітету, так і іногородніх» [5, л.125]. Проте серед арешто-ваних називалися імена українських соціал-демократів А. Жука,

М. Виноградової, В. Винниченка, А. Ломи, В. Степанківського, провідного діяча Української демократично-радикальної партії С. Єфремова, а також К. Хохлича, Г. Квасніцького, Ю. Квасніцького, Я. Котлярського та деяких інших [4, л.3-7 с об.; 21, арк.15]. М. Кулябко інформував, що в редакції «Громадської думки», а також на квартирах указаних осіб виявлені нелегальні видання, переважно відозви депутатів Думи, маніфест до армії та флоту трудової групи, а також «Голос солдата». Загалом, в редакції газети виявлено 3 000, а на квартирах – до 50 000 екземплярів нелегальних видань партії (щоправда, жандармський чин не вказував якої саме), а також рукописи, комітетське листування, чернетки прокламацій, явки та інші документи, «які дали багатий матеріал, який викривав обшуканих осіб в належності до злочинного співтовариства» [5, л.126].

У поширеній доповіді в ДП М. Кулябко стверджував, що на основі агентурних даних достовірно встановлено роль «Київського комітету Української соціал-демократичної робітничої партії (Спілки)» (насправді – міфічного), як головного розсадника революційної пропаганди в селах Південно-Західного краю. Він інформував також, що «Центральне бюро селянської групи» названої партії (неіснуюче, як і сама партія) з'єднувало вищеназвану організацію з іногородніми комітетами. На чолі згаданого Центрального бюро, як стверджував охоронник, стояв член ЦК на ім'я Андрій, насправді – А. Жук. Він, ніби то, керував «усією діяльністю місцевого комітету і спрямовував роботу як окремих членів партії, так і іногородніх комітетів». За твердженням жандарма, «секретарем Циганкою» була М. Виноградова, яка виконувала секретарські обов'язки по «Центральному бюро» та розсилала циркуляри центрального комітету і нелегальну літературу в низку міст та містечок (перелічувався 21 населений пункт, у яких справді існували спілчанські громади та які були встановлені на основі перлюстрації листів УСДС). М. Кулябко уважав, що відповідальний редактор газети «Громадська думка» С. Єфремов перебував членом згаданого «центрального бюро і був одним із головних помічників Андрія Жука по його революційній роботі» [4, л.4об.-6]. Таким чином, українські діячі, соціал-демократ А. Жук і демократ-радикал С. Єфремов, волею охранки, стали членами однієї неіснуючої організації.

Керівник Київського охоронного відділення зазначав, що на основі знайдених адрес здійснюється подальша ліквідація членів організації в повітах. Наприкінці шифрованої телеграми він робив висновок: «зазначені арешти в зародку підірвали революційну роботу партії серед селянства в межах краю, оскільки взято керівний центр, кращі сили, всі зв'язки до селянства розірвані. Редакція «Громадської думки» за розпорядженням генерал-губернатора закрита» [5, л.126об.].

Дізнання в справі проходило непросто і його зшивали білими нитками. По суті, в руки таємної поліції потрапила вся документація редакції «Громадської думки» та її співробітників, се-

ред якої містилися документи національних українських партій (УДП, УРП, УДРП, УСДРП, УНП), товариства «Просвіта» та інші. Так, жандарми виявили серед паперів рідколегії чернетки протоколів об'єднання Української демократичної та Української радикальної партій і рукопис статуту об'єднаної УДРП. Згідно з останнім документом, найвищою установою демократ-радикалів визначалася партійна рада. Там же вони знайшли список осіб, який оголосили цією радою. Проте, в цьому реєстрі, зокрема, значилися демократ-радикали Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Ф. Матушевський, Є. Чикаленко, українські соціал-демократи – В. Винниченко, А. Жук, В. Степанківський, Л. Юркевич, а також провідник колишньої УСП Б. Ярошевський, Леся Українка та інші [23, арк.654, 654зв., 656, 656зв.]. Окрім того, такий висновок таємної поліції суперечив їхньому попередньому твердженню про те, що низка осіб із нього (А. Жук, С. Єфремов та ін.) входили до вигаданої організації «Київський комітет Української соціал-демократичної партії (Спілка)». Охранка через деякий час продовжувала наполягати, як засвідчує складена її службовцями довідка, що український ліберал-демократ С. Єфремов в 1906 р. долучався до дізнання у справі «Української революційної організації «Спілка» [15, арк.28]. Через півроку після турсу в редакції «Громадської думки», начальник Київської охранки М. Кулябко «авторитетно» стверджував, що Ф. Матушевський «є відомий член – голова Комітету Українського соціал-демократичного союзу «Спілки» [24, арк.372зв.]. Насправді, зазначені у списку особи належали до різних національних українських партій або були безпартійними, але об'єднувало їх те, що вони належали до Київського товариства «Просвіта» [13, арк.153зв.]. Останнє підтверджують покази у справі Лесі Українки (в справі зберігаються її власноручні свідчення); вона заявляла: «ніякого стосунку до українських організацій соціал-демократичного напрямку не маю, нічого про такі організації посвідчити не можу». Вона також зазначила, що не вела спільної діяльності з співробітниками «Громадської думки». Леся Українка показала, що вона є лише членом товариства «Просвіта» [21, арк.33, 33зв.]. Видавець, меценат і співробітник «Громадської думки» Є. Чикаленко перебував у розпачі, в зв'язку з подіями, пов'язаними з його дітищем – «Громадською думкою». Він стукався у двері посадовців канцелярії генерал-губернатора, Київського ГЖУ та поліцмейстера [46, с.290-300]. 24 серпня він звертався до начальника Київського ГЖУ, в якому назвав труси та арешти «прикрою випадковістю» і просив доступитися до опечатаної редакції; він хотів припинити видання та розв'язати фінансові питання з передплатниками та співробітниками газети. Окрім того, в цьому приміщенні перебувала рідколегія журналу «Нова громада», який продовжував виходити; це видання мало виконувати зобов'язання перед передплатниками. Видавець просив про ділове побачення з заарештованим, «очевидно по непорозумінню», С. Єфремовим для з'ясування питань стосовно ліквідації газети [23, арк.52, 52зв.].

Згодом Є. Чикаленку довелося ще свідчити у справі; він лукавив, що нічого не може посвідчити про діяльність українських соціал-демократів і демократ-радикалів, але повідомив, що сам є членом українського товариства «Просвіта». Він також заявив, що «даючи засоби на це видання («Громадську думку» – О. Ф.), я поставив умовою, щоби газета була безпартійною і культурно-національною», і це твердження відповідало дійсності. Є. Чикаленко, вигороджуючи С. Єфремова, також зазначав, що той попереджав співробітників і службовців газети про недопустимість нелегальної діяльності, оскільки вона загрожуватиме закриттю видання [24, 246, 246зв., 247]. Проте, С. Єфремов залишався в тюрмі до січня 1907 р., аж поки йому не дозволили змінити запобіжний захід; дружина видавця «Громадської думки», М. Чикаленко внесла за нього заставу в 1000 рублів [14, арк.38, 66].

Отже, утворившись на початку 1905 р. Українська соціал-демократична спілка РСДРП розгорнула систематичну діяльність насамперед серед селян і сільських робітників, спрямовану на їхню організацію та боротьбу за економічні інтереси. Проте органи таємної поліції тривалий час виявляли свою непоінформованість щодо Спілки; вони плуталися в назві цієї громади, називаючи то вигадану «Стелкою», то, з присмаком «польської інтриги» – «Спулкою». Вони ототожнювали УСДС також із УСДРП, яка також зосереджувала свою діяльність серед української сільської людності. На ґрунті такої слабкої обізнаності про діяльність Української Спілки правоохоронці вдалися до арештів осіб, які належали до неї. Причиною, яка спонукала жандармів до рішучих дій, стала інформація про те, що широкий рух селян і сільських робітників улітку 1906 р. був інспірований УСДС. Проте гучна ліквідація по організації Української соціал-демократичної спілки, про яку начальник Київського охоронного відділення рапортував у Санкт-Петербург, нанесла шкоду насамперед українським політичним партіям – УСДРП та УДРП. Наслідком помилки охоранки стало закриття першої щоденної загальноукраїнської ліберально-демократичної газети – «Громадської думки». Керівний орган УСДС і місцеві соціал-демократичні організації залишилися загалом неушкодженими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф.102 ДП ОО, оп.234, I отд., д.9, ч.7.
2. ГАРФ, ф.102 ДП ОО, 1906, I отд., оп.234, д.9, ч.7, ч.1.
3. ГАРФ, ф.102 ДП ОО, 1906, I отд., оп.234, д.9, ч.7, ч.3.
4. ГАРФ, ф.102 ДП ОО, 1906, I отд., оп.235, д.25, ч.50.
5. ГАРФ, ф.102 ДП ОО, 1906, I отд., оп.235, д.25, ч.57.
6. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф.281, оп.1, спр.7826.
7. Держархів Хмельницької області, ф.281, оп.1, спр.7872.
8. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА), ф.228, оп.1, спр.7244.
9. КПМДА, ф.228, оп.1, спр.7267.

10. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ), ф.278, оп.1, д.97.
11. РГАСПИ, ф.278, оп.1, д.246.
12. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАУК), ф.274, оп.1, спр.1049.
13. ЦДІАУК, ф.274, оп.1, спр.1417.
14. ЦДІАУК, ф.274, оп.1, спр.1420.
15. ЦДІАУК, ф.274, оп.1, спр.1421.
16. ЦДІАУК, ф.275, оп.1, спр.1107.
17. ЦДІАУК, ф.275, оп.1, спр.906.
18. ЦДІАУК, ф.275, оп.1, спр.926.
19. ЦДІАУК, ф.275, оп.1, спр.1117.
20. ЦДІАУК, ф.301, оп.2, спр.16.
21. ЦДІАУК, ф.317, оп.7, спр.2213.
22. ЦДІАУК, ф.317, оп.1, спр.3416.
23. ЦДІАУК, ф.318, оп.1, спр.1421.
24. ЦДІАУК, ф.318, оп.1, спр.1720.
25. ЦДІАУК, ф.320, оп.1, спр.318.
26. ЦДІАУК, ф.320, оп.1, спр.320.
27. ЦДІАУК, ф.325, оп.1, спр.2.
28. ЦДІАУК, ф.386, оп.1, спр.507.
29. ЦДІАУК, ф.419, оп.1, спр.3909.
30. ЦДІАУК, ф.419, оп.1, спр.3921.
31. ЦДІАУК, ф.419, оп.1, спр. 4141.
32. ЦДІАУК, ф.442, оп.855, спр.4.
33. ЦДІАУК, ф.442, оп.855, спр.113.
34. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.295.
35. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.296.
36. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.312.
37. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.316.
38. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.317.
39. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.318.
40. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.393.
41. ЦДІАУК, ф.1335, оп.1, спр.417.
42. ЦДІАУК, ф.1439, оп.1, спр.260.
43. ЦДІАУК, ф.1439, оп.1, спр.261.
44. ЦДІАУК, ф.1439, оп.1, спр.262.
45. Первая общерусская конференция партийных работников. Отдельное приложение к № 100 «Искры», Женева : Типография партии Gue de la soulouvreniere, 27, 1905. – 30 с.
46. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2011. – 544 с.
47. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / Володимир Іванович Головченко. – Х. : Майдан, 1996, 190 с.
48. Перегудова З.И. Политический сыск России (1880-1917) / З.И. Перегудова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. – 519 с.
49. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спиаки» / А. Риш. – Х. : Пролетарий, 1926. – 141 с.
50. Федьков О.М. Російський соціал-демократ Ісак Біск і утворення Української соціал-демократичної спілки / О.М. Федьков // Питання історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – Т. 24. – С.256-275.

51. Федьков О.М. Становлення Української соціал-демократичної спілки / О.М. Федьков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. — Т.24. — С.240-254.
52. Федьков О.М. «Товариш Павлов» і розкол РУП / О.М. Федьков // Укр. іст. журнал. — 2015. — № 3. — С.88-107.

Александр Федьков

Охранка vs Спилка: деятельность правоохранительных органов Российской империи в контексте борьбы с Украинской социал-демократической спилкой РСДРП в 1905 – августе 1906 гг.

Украинская социал-демократическая спилка (УСДС) образовалась вследствие раскола Революционной украинской партии (РУП) и вскоре вошла в состав Российской социал-демократической рабочей партии (РСДРП). Она развернула систематическую работу прежде всего среди крестьян и сельских рабочих, направленную на защиту их экономических интересов с помощью забастовочного движения. В борьбе жандармов с Спилкой в период первой русской революции можно выделить три этапа. В статье охарактеризована борьба жандармов с УСДС на первом этапе, в 1905 – августе 1906, правоохранители имели значительные эмпирические данные о деятельности Союза, однако не имели четкого представления о роли этой организации в революционном движении; они путались в названии этой организации, называя то выдуманной «Стелкою», то с привкусом «польской интриги» – «Спулкой». Правоохранители отождествляли УСДС с Украинской социал-демократической рабочей партией (УСДРП), которая также сосредоточила свою деятельность среди сельского населения. Летом 1906 г. в украинских губерниях романовской империи развернулось массовое организованное движение крестьян и сельских рабочих под руководством ячеек УСДС, что стало полной неожиданностью для государственных органов царизма. Не имея достаточных данных о деятельности Спилки, правоохранители прибегли к арестам лиц, принадлежавших к ее организациям. Однако обыски и аресты, произведенные 18 августа 1906, нанесли ущерб прежде всего украинским политическим партиям – Украинской демократически-радикальной партии (УДРП) и УСДРП. Следствием ошибки охранки стало закрытие первой ежедневной всеукраинской либерально-демократической газеты – «Громадська думка». Руководящий орган УСДС и местные социал-демократические организации остались в целом невредимыми.

Ключевые слова: Особый отдел Департамента полиции, охранка, жандарм, обыски, аресты, Украинская социал-демократическая спилка РСДРП, Спилка, «Громадська думка».

Olexandr Fed'kov.

Okhranka vs Spilka: law enforcement activity of the Russian Empire in the struggle against the Ukrainian Social Democratic Spilka of the RSDLP in 1905 – August 1906.

The Ukrainian Social Democratic Spilka (USDS) was formed as a result of the Revolutionary Ukrainian Party (RUP) split and soon it was joined with the Russian Social Democratic Labour Party (RSDLP). It launched systematic work among peasants and rural workers to protect their economic interests by strike movement. Three stages can be divided in the struggle of gendarmes with Spilka during the first

Russian Revolution. At the first stage (in 1905-1906) law enforcement officials had significant empirical facts about the Spilka's activity but they had no clear idea about the role of the organization in the revolutionary movement. The struggle of gendarmes against the USDS is analyzed in the article. Though the secret police agencies of the Russian Empire had separate facts about the activity Spilka's members, but they couldn't form coherent picture of the Spilka. They were confused in the name of the community, sometimes calling it devised – «Styelka» or with a touch of «Polish intrigue» – «Spulka». Law enforcement officials identified the USDS with the Ukrainian Social Democratic Labour Party (RSDLP), which also focused its activity on peasants. In Ukrainian provinces of the Russian Empire mass organized movement of peasants and rural workers under the leadership of Spilka's centres launched in summer 1906. It was a complete surprise for the Tsarist government. Without sufficient facts about Spilka's activity, law enforcement officials arrested persons of the community. However, searches and arrests of August 18, 1906, first of all extended to Ukrainian political parties – the Ukrainian Democratic Radical Party (UDRP) and the RSDLP. The result of Okhranka's mistake was closing down of the first daily liberal-democratic Hromads'ka Dumka newspaper. The USDS governing body and the local Social Democratic organizations were remained unharmed.

Key words: Special Section of the Department of Police, Okhranka, gendarmes, arrests, Ukrainian Social Democratic Spilka of the RSDLP, Spilka, Ukrainian Hromads'ka Dumka newspaper.

Отримано:28.10.2016

УДК 281.9(477.43)«17-18»

А. Г. Філінюк

ВНУТРІШНЯ КОЛОНІЗАЦІЯ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті зроблена спроба осмислити і відтворити на сучасній методологічній основі та залученні широкого кола наукової літератури місце і роль внутрішньої колонізації на теренах Правобережної України від часу її приєднання в 1793-1795 рр. до складу Російської імперії до середини ХІХ ст. Підкреслено, що у вітчизняній і зарубіжній історичній літературі ця проблема знайшла лише епізодичне відображення в контексті політичних й соціально-станових перетворень або боротьби з феодално-поміщицьким свавіллям. Між тим, регіон став об'єктом розгорнутої поміщицької, мануфактурної, промислової, купецької, фінансової експансії.

В процес колонізації регіону були втягнуті не лише кріпосні селяни, що, не витримуючи ненависний гніт і дедалі зростаючу експлуатацію, масово тікали в інші краї в пошуках кращої долі. Особливу зацікавленість у колонізації Правобережжя виявляло російське самодержавство, застосовуючи мобілізаційні та репресивно-силові методи до міграції російських урядовців, цивільних і церковних чиновників, нових власників помість, купців, робітників із середовища національних меншин та іноземних колоністів. Царський уряд проводив масове переселення українських селян для освоєння як південних і південно-східних українських, так і віддале-